

GLOBAL IQLIM O'ZGARISHLARINING EKOTIZMLARGA TA'SIRI

Anvarbekova Charos Anvarbek qizi
Toshkent Davlat Agrar Universiteti

Xoliqnazarova Nargiza Shavkat qizi
Toshkent Davlat Agrar Universiteti

Abduxoliqova Durdona Abdumalik qizi
Toshkent Davlat Agrar Universiteti

Annotatsiya

Iqlim o'zgarishi. Global iqlim o'zgarishlarining ekotizimlarga ta'siri. Iqlim o'zgarishlarning salbiy oqibatlar va talofatlari. Iqlim o'zgarishiga olib borilayotgan chora – tadbirlar.

Kalit so'zlar: iqlim o'zgarishi, global isish, ekotizim, o'rmonlar, o'simliklar va hayvonlar, yog'ingarchilik, issiqxona, atmosfera.

Iqlim o'zgarishi- keng tarqalayotgan, jadal va tezlashib borayotgan jarayondir. Dunyo geologik tarixidan taxminan 4,6 milliard yil davomida ko'p marta o'zgargan iqlimiy xususiyatlar geografik tuzilishlarga va ekologik tizimlarga ta'sir ko'rsatdi. Klimatologik va geomorfologik ta'sirlar eng yaxshi ma'lum, vaqt davomida (qor-adirli) muzlik va interlokial davrda tabiiy iqlim o'zgarishi taxminan 2 million yil davom etgan. Bu tabiiy sharoitda sodir bo'ldi. Ammo XIX-XXI asrdan boshlab inson faoliyati iqlimga ta'siri sezilarli darajada oshdi. Fotoalbom energiyasidan foydalanish, sanoat ishlab chiqarishi, ortib borayotgan va bexavotir yerdan foydalanish, o'rmonlarni yo'q qilish va h.k. ko'pgina inson faoliyati natijasida ortiqcha gazlari chiqindilari ko'paygan. Avtomatik tashish hajmi oshib ketmasligi oqibatida tabiiysikllarning yetishmasligi to'planishni keltirib chiqaradi. Issiqxona gazining ta'sirini kuchaytirish, ayniqsa, jahon energetik balansida seziladi. Bu qo'shimcha ijobiy radiatsion stressni keltirib chiqaradi va iqlimiy xususiyatlarini o'zgartiradi va haroratning oshishiga olib keladi.

Iqlim o'zgarishi - bu butun mintqa va vaqt miqyosida o'rtacha iqlimiy qadriyatlar va standart og'ishlarning statistik kuzatilishi. O'zgarish ichki va tashqi omillarga asoslangan. Tashqi omillar qobiqli harakatlar, quyosh faoliyati va aloqalar, ichki omillar esa antropogen faoliyatni o'z ichiga oladi. Iqlim o'zgarishi ta'rifiga qo'shimcha ravishda, BMTning iqlim o'zgarishi bo'yicha Asosiy konventsiyasi atmosfera tarkibini buzilishiga olib keladigan antropogen effektlar natijasida iqlim o'zgarishini belgilaydi. Bugungi iqlim o'zgarishi iqlim o'zgarishi bo'yicha tekshiriladi. Global iqlim o'zgarishi gidravlik sikllarda, muz va muzliklarning erishi, dengiz sathining ko'tarilishi, qurg'oqchilik va issiq havo to'lqinlarining chastota (zichlik)da,

ekstremal yog'ingarchilik va suv toshqinlarini kuzatish va ekologik tizimlar va ijtimoiy-madaniy-iqtisodiy sohalarga salbiy ta'sir ko'rsatadigan o'zgarishlarga olib keladi. Atmosferadagi tabiiy gazlar issiqxona ta'sirining kuchayishiga olib keladi. Sanoat jarayoni, qishloq xo'jaligi faoliyati, o'rmonlarni kesish va energiya manbalaridan foydalanish kabi faoliyatlar ortiqcha gazlarining ko'chirish imkoniyatlaridan yuqori, past va o'rta troposferada haroratning oshishi global iqlimning muhim sabablaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, fotoalbom energiya manbalaridan foydalanish natijasida troposferada to'plangan aerozollar kontsentratsiyasi bulut miqdori va aks etadigan xususiyatlarini o'zgartiradi. Iqlimni sovutish tendentsiyasida salbiy radiatsiyaga olib keladi. Bundan tashqari, vulqonli kul zarralari quyoshdan ma'lum miqdordagi qisqa to'lqin radiatsiyasini aks ettiradi, bu esa troposferani va yerning sovishini ta'minlaydi. G'arbda yashovchilar uchun ham sayyoraning isishi xavfi endi faqat chekka hududlarga ta'sir qiladigan muammo emas. Dunyoning deyarli barcha qismida istiqomat qilayotgan insonlar iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelayotgan hodisalarni o'z tanalarida his qilishmoqda. Mutaxassislar iqlim o'zgarishining asosiy omili issiqxona effekti ekanligini ta'kidlashadi. Quyoshdan kelgan issiqlikning yer sathida jamlanib dimlanib qolishi issiqxona effekti deyiladi. Ya'ni quyoshdan kelgan nurni Yer ham o'z navbatida atmosfera orqali koinotga qaytaradi. Ushbu nurlarning bir qismi koinotga chiqib ketish o'rniga odamlardan chiqarilgan turli gazlarga yuriladi. Uning koinotga qaytib chiqib ketmasligi oqibatida yer yuzi meyoridan ortiq qiziydi va iqlimga ta'sir ko'rsatadigan issiqxona qatlami hosil bo'ladi. Natijada sutka mobaynida eng yuqori va eng past harorat orasida kam farq bo'ladi. Ya'ni odamlar va tabiat tunda ham kunduzgi kabi issiq va dim havo tasida qoladi va natijada issiqlik keskin isish hodisasini keltirib chiqaradi.

Global Iqlim o'zgarishi ekotizmlar uchun juda ko'p jiddiy oqibatlarni olib keladi. Iqlim o'zgarishi ta'sirida turlar ham o'simliklar, hayvonlar va boshqa organizmlar jiddiy o'zgarishlarga uchraydi. Ko'pgina hayvonlar va o'simliklar ekotizmlar bilan sinxronlashgan. Yer kurrasi shunday mukammal va murakkab ekotizmki unda yirik va mayda hayvonlar o'simliklar, insoniyat tabiat bir biriga chambarchas bog'liq.

Ekotizm konsepsiyasining asosiy tarkibiy qismlari bu abiotik va biotik xususiyatlar va ularning o'zaro ta'siridir. Aslida bu tarkibiy qismlar bir-biri bilan o'zaro ta'sirlashgani sababli juda murakkab komplekslar mavjud. Shuning uchun ekotizm ichki ierarxik tuzulishga ega. Ekotizm hayotning barcha shakllarini qo'llab-quvvatlaydi. Haroratli iqlim suv va hayvonni filtrlaydi. Tuproq va ozuqa moddalarini himoya qiladi va zararkunandalarga qarshi kurashadi. O'simlik va hayvon turlari odamlarni oziq-ovqat, qurilish materiallari energiya va dori-darmon bilan ta'minlaydi. Shunday ekan iqlimning bu darajadagi o'zgarishi ekotizm uchun bir muncha salbiy tomonlarni keltirib chiqaradi. Inson faoliyatini ekotizmlarga uning mahsuldorlik va iqtisodiy imkoniyatlarning yo'qolishi bugungi kunda keng muhokama qilinmoqda turlarning xilma-xilligi va mo'l-ko'ekotizimni himoya qilish iqlim o'zgarishlarining ekotizm

samaradorligini saqlaydigan va ko'proq xilma-xillikni rag'batlantiradigan amaliyotlarni tadbiq qilish kerak. Iqlim o'zgarishi turli xil ta'sirga ega bo'lib, ular quyidagilarga ta'sir qiladi:

Ekotizimlar: Iqlim o'zgarishi ekotizimlarga hujum qiladi, biologik xilma-xillikni kamaytiradi va ko'plab turlarning yashashini qiyinlashtiradi. Shuningdek, u sikldagi uglerod zaxirasini o'zgartiradi va har bir turning yashash joylarini parchalaydi. Parchalangan yashash joylari - bu hayvonlar va o'simliklar duch keladigan katta xavf va ba'zida bu turning yo'q bo'lib ketishini anglatishi mumkin.

Inson tizimlari: Atmosfera, yog'ingarchilik, harorat va boshqalarga salbiy ta'sir ko'rsatishi sababli. Iqlim o'zgarishi inson tizimiga hujum qiladi, qishloq xo'jaligida ishlash samaradorligini yo'qotadi. Masalan, ko'plab ekinlar haddan tashqari qurg'oqchilik tufayli zarar ko'radi yoki yuqori harorat tufayli etishtirilmaydi, almashlab ekish kerak, zararkunandalar ko'payadi va hokazo. Boshqa tomondan, qurg'oqchilik sug'orish, shaharlarni yetkazib berish, ko'chalarni yuvish, bezak, sanoat va hokazolar uchun ichimlik suvi yetishmovchiligini kuchaytiradi. Va xuddi shu sababli, bu sog'liqqa zarar yetkazadi, yangi kasalliklar paydo bo'ladi. Shahar tizimlari: Iqlim o'zgarishi, shuningdek, transport tizimlari yoki yo'nalishlarini o'zgartirishga olib keladigan shahar tizimlariga ta'sir qiladi, yangi texnologiyalarni takomillashtirish yoki binolarga o'rnatish kerak va umuman hayot tarziga ta'sir qiladi

Iqtisodiy tizimlar: Iqtisodiy tizimlar haqida nima deyish mumkin. Shubhasiz, iqlim o'zgarishi energiya olish, ishlab chiqarish, tabiiy kapitaldan foydalanadigan tarmoqlarga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy tizimlar: Iqlim o'zgarishi ijtimoiy tizimlarga ham ta'sir qiladi, migratsiya o'zgarishini keltirib chiqaradi, urushlar va mojarolarga olib keladi, tenglikni buzadi va hokazo. 1980-yildan buyon aniqlangan global o'rtacha sirt harorati 0,7 darajaga ko'tarildi. 0,58 eng issiq 1998-yil darajali anomaliyadir. 2005-yil ma'lumotlarida olingan natijalar butun 0,485 darajadagi anomaliyada va shimoliy yarim sharda 0,648 darajadagi anomaliyada samarali bo'ldi. Har o'n yilda bir kunlik o'rtacha haroratda 0,2 daraja oshadi. 100 yillik o'rtacha sirt harorati chiziqli trend 0,74 darajadagi anomaliyaga ega. Bu shuni ko'rsatadiki, 100 yillik davrning harorati 50 yilda ikki marta oshib boradi. O'tgan 40 yil davomida atmosferaning pastki va o'rta troposfera qatlamlari o'tgan yilgi issiqlikka nisbatan ancha yuqori. Bu yer va okeanlarga hamda pastki troposferaga ta'sir qiladi. Bu issiq havoning suv bug'ini ushlab turish imkoniyatini oshiradi. 1300-dan hozirgi kungacha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, okeanlarning o'rtacha harorati minimal 1960 metrlik chuqurlikka ko'tariladi va iqlim 3000 issiqlik energiyasini foizlarda yo'qotadi. Bu isishi suvning kengayishiga olib keladi va dengiz sathining ko'tarilishiga olib keladi.

Shuningdek, tog' muzliklari va o'rtacha qor qoplami hisoblanadi. Grenlandiya va Antarktika muzliklarining yo'qolishi dengiz sathining ko'tarilishiga yordam beradiva muzliklarning suzuvchi tili, muz qatlami va massa halokati tekshiriladi. Qor qoplamasining kengligi va volumetrik qisqarishi qutb va o'rta kenglikdagi tog', dengiz muzliklari jadal sur'atlarda davom etmoqda. Ko'tarilish natijasida dengiz sathi va go'yoki o'lchovlari. 0,12-0,22 m XXasrda oshib

borishi isbotlangan. 1961-2003 yilni o'z ichiga olgan davr stavkalari 1,3-2,3 mm / yil sifatida belgilanadi, davrni 1993-2003 qoplamasi esa 2,4-3,8 mm / yil deb aniqlanadi

Ko'zda tutilgan iqlim o'zgarishini kamaytirishning eng muhim usuli va ijtimoiy-iqtisodiy tarmoqlar, tabiiy ekotizimlar va inson sog'lig'iga salbiy ta'sirlari insonparvarlik asosida ishlaydigan issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va shamolni ko'paytirishdir. Issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va yaqin kelajakda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ilmiy-texnikaviy, texnologik yondashuvlar va choralar, makroiqtisodiy vositalarni o'z ichiga oladi. Iqlim o'zgarishi atmosferada karbonat angidridni, sirt haroratini va dengiz sathining 21 miqdori asosida chiqariladigan barcha prognozlar va emissiya ssenariylari natijasi. asrlar davomida ko'tariladi. Quruqlik va dengiz muzlari, muzliklar massa va hududda massa yo'qotishikutilmoqda. Harorati: 100 yillik o'rtacha sirt harorati CO₂ ikki marta to'planganda taxminan 3 darajaga ko'tariladi. Ko'pgina SRES emissiya bashoratiga ko'ra, 10 yiliga bir marta 0,2 daraja issiqlik darajasiga ega bo'ladi. Yog'ingarchilik: Yoz oylarida antarktika, tropik Afrika, qishki va shimoliy shimoliy kengliklari va yozda janubiy va sharqiy Osiyoda yog'ingarchilikmiqdori ortishi kutilmoqda. Bu mintaqaviy o'sish yoki past kengliklarda mintaqaviy pasayish yo'nalishida. Yomg'irning ko'tarilishi yer ustidagi hududlarda suv bug'larining ko'payishiga olib keladi va bu er va er osti suvlarining pasayishiga olib keladi. Yarim qurg'oq va qurg'oq joylarning kengligi yomg'irda yashirin va mavsumiy o'zgarishlarga olib kelishi kutilmoqda.

Qor va muz: Shimoliy yarim sharda qor qoplamining taqsimlanishi kamayishi kutilmoqda. Massaviy yo'qotishlar dengiz muzligi, muzlik qalqoni, muzlik qoplami, muzlik singari shakllanishlarning termal kengayishi natijasida yuz beradi. Biroq, Grenlandiya muzlik qalqoni oqimlarning ko'payishi sababli massa yo'qolishi kutilmoqda va Antarktika muzlik qalqoni yomg'irning oshishi tufayli massa oladi. G'arbiy Antarktida muz qatlami dengiz sathida qolmoqda va uning barqarorligini yo'qotishi mumkin. Dengiz sathi: o'rtacha dengiz sathi 1990-2100 metrdan 0,09-0,88 yilgacha ko'tariladi

Afrika iqlim o'zgarishiga eng zaif qit'alardan biridir. Afrikaning aksariyat qismida kam yog'ingarchilik bo'ladi, faqat markaziy va sharqiy mintaqalarda yog'ingarchilik ko'paymoqda. Taxminlarga ko'ra Afrikada quruq va yarim quruq erlarning ko'payishi kuzatiladi 5 yilgacha 8% dan 2080% gacha. Qurg'oqchilik va ob-havoning o'zgarishi oqibatida suv tanqisligi tufayli odamlar suvni ko'paytirmoqda. Bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga zarar etkazadi va oziq-ovqat mahsulotlaridan foydalanish tobora qiyinlashib boradi. Boshqa tomondan, dengiz sathining ko'tarilishi Iskandariya, Qohira, Lome, Kotonu, Lagos va Massava kabi past qirg'oq mintaqalarida joylashgan yirik shaharlarga ta'sir qilad. Afrikadan boshqa ta'sirlar Osiyoda ko'rinadi. Masalan, muzliklarning erishi toshqinlar va tosh ko'chkilarining ko'payishiga olib keladi va Tibet, Hindiston va Bangladesh suv resurslariga ta'sir qiladi; Bu o'z navbatida daryolar oqimining pasayishiga va muzliklarning pasayishiga qarab chuchuk suvning mavjudligiga sabab bo'ladi. 2050- yilda, 1000 milliarddan ortiq odam suv tanqisligidan aziyat

chekishi mumkin. Janubi-Sharqiy Osiyo va ayniqsa, haddan tashqari ko'p bo'lgan yirik deltalar mintaqalari toshqin xavfi ostida. Kelgusi 30 yil ichida Osiyodagi turli xil bosim va iqlim o'zgarishlari sababli 30 foizga yaqin marjon riflari yo'q bo'lib ketishi kutilmoqda. Yomg'irning o'zgarishi diareya kasalliklarining ko'payishiga olib keladi, asosan toshqin va qurg'oqchilik bilan bog'liq. Shuningdek, u bezgak chivinlari sonini ko'paytirishi va shu bilan ko'proq Osiyo populyatsiyasiga ta'sir qilishi mumkin.

Ushbu sohadagi muzliklarning orqaga chekinishi va natijada yog'ingarchilikning pasayishi qishloq xo'jaligi, iste'mol va energiya ishlab chiqarish uchun mavjud suvning kamayishiga olib kelishi mumkin. Mavjud suv tanqisligi bilan oziq-ovqat ekinlarining hosildorligi ham pasayadi va bu oziq-ovqat xavfsizligi muammolariga olib keladi. Ko'pgina tropik mintaqalarning yo'q bo'lib ketishi tufayli Lotin Amerikasi biologik xilma-xillikni sezilarli darajada yo'qotishi mumkin. Tuproq namligining pasayishi a sabab bo'lishi kutilmoqda tropik o'rmonlarni sharqiy Amazoniyada savannalar bilan asta-sekin almashtirish. Karib dengizida joylashgan yana bir yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan ekotizim - bu ko'plab jonli dengiz resurslari joylashgan mercan riflari. Dengiz sathining ko'tarilishi pasttekis mintaqalarda, ayniqsa Karib dengizida toshqin xavfini oshiradi.

O'zbekistonda iqlim o'zgarishiga oid chora-tadbirlar: 2021-yilgi davlat dasturida O'zbekistonning 2030-yilgacha bo'lgan iqlim o'zgarishi oqibatlariga qarshi kurash strategiyasi tasdiqlash ko'zda tutilgan. Bu borada prezidentning tegishli qarori loyihasi 1-sentabrga qadar ishlab chiqiladi. 2021-yilgi davlat dasturidan iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining uzoq muddatli davlat siyosatini ishlab chiqish vazifasi ham o'rin olgan. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun joriy yilning 1-sentabriga qadar prezident qarori loyihasi ishlab chiqiladi. Unga davlat byudjetidan mablag'lar ajratilishi belgilangan. Hujjat loyihasi O'zgidromet, Davlat ekologiya qo'mitasi, mutasaddi vazirliklar tomonidan Oliy Majlis palatalari kelishuvi asosida tayyorlanadi. Jahon hamjamiyati global iqlim o'zgarishiga qarshi qator chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. 1997-yilda sayyoramizda iqlim o'zgarishining oldini olishda hamkorlik maqsadida Kioto protokoli imzolandi. 2005-yilda kuchga kirgan bu hujjat atmisferaga chiqarilayotgan zaharli gazlar miqdorini bosqichmabosqich kamaytirib borishni ko'zda tutadi. Chunki zararli gazlarni kamaytirish uchun ularni chiqarayotgan sanoat korxonalarini faoliyatini to'xtatishga to'g'ri keladi. Bu esa daromaddan voz kechish, ishsizlik muammosini kuchaytirish demakdir. Shu bois qator davlatlar Kioto protokolini talablarini bajarishga sovuqqonlik bilan qaramoqda. BMT tashabbusi bilan Meksikaning Kankun shahrida global isish muammolariga bag'ishlangan xalqaro kofrensiya bo'lib o'tganligi sayyoramizda tabiiy muvozanatni tiklash borasidagi ishlar to'xtab qolmaganligini isboti desak adashmaymiz. Unda 193 mamlakatdan 25 ming vakil qatnashmoqda. Kanfrensiyaning asosiy ko'targan mavzusi shuki dunyoda o'rtacha xarorat 2-3% ko'tarilgan va bu tahlikali holdir. Anjuman qatnashchilari barcha davlatlarni birinchi navbatda rivojlangan davlatlarni tabiiy muvozanatni tiklash yo'lida

sarf xarajatdan cheklanmaslikka davat qildi. Ularning fikricha rivojlangan mamlakatlar "uchinchi dunyo" davlatlariga yangi texnologiyalarni taqdim etishi , ekologik toza ishlab chiqarishni yo'lga qo'ygan loyixalarni moliyalashtirish maqsadga muvofiq. Iqlim ko'rsatkichlarining yil sayin tobora yomonlashib borayotganini insoniyat yerdanshavqatsizlarcha foydalanishni davom ettirayotgani bilan bog'lash mumkin. Ko'pchilik davlatlar tomonidan bu jarayon havfsizlikka qarshi eng katta taxdid sifatida ko'rilmogda. Dunyo bo'ylab sodir bo'lgan ayanchli hodisalar ekologik havsizlikni taminlashning qo'shimcha mexanizmlarini ishlab chiqarishga yetarli darajada kuchli turtki berilishi kerak yo'qsa juda kech bo'lishi mumkin. Masalan muzliklarning orqaga chekinishi va natijada yog'ingarchilikning pasayishi qishloq xo'jaligi istemol va energiya ishlab chiqarish uchun mavjud suvning kamayishiga olib kelishi mumkin. Mavjud suvning tanqisligi bilan oziq ovqat ekinlarining hosildorligi pasayadi va bu oziq ovqat yetishmovchiligiga olib keladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Saparova G, Dexkanova N, Galimova "Iqtisodiy geografiya va ekologiya" Toshkent-2019
2. H. Tursunov, T. Rahimova "Ekologiya" Toshkent-2009.
3. S. Mustafojev, S. O'roqov, P. Suvonov " Umumiy ekologiya" Toshkent-2006